

A KUTATÁSI MÓDSZEREK SZOCIOLÓGIÁJA

Moksony Ferenc

A T049106. sz. OTKA kutatás zárójelentése

Bevezetés

Az a kutatás, amelynek eredményeiről ebben a zárójelentésben beszámolok, három fő kérdés köré összpontosult. Egyrészt azt vizsgáltam, milyen összefüggés van az empirikus szociológiai kutatások *adatgyűjtési stratégiája* és ezeknek a kutatásoknak az *elméleti megalapozottsága* között. Ennek során két, egymással ellentétes nézet érvényességét kívántam ellenőrizni. Az egyik szerint a már meglévő adatok újrahasznosításán alapuló másodelemzés – mindenekelőtt e módszer gyors, egyszerű alkalmazása, a hazai és nemzetközi adatbankok könnyű hozzáférhetősége miatt – csábít az „elméletnélküliségre”; arra, hogy a kutatók gépiesen, mélyebb elméleti megalapozottság nélkül, mintegy futószalagon gyártsák az elemzéseket. A másik elképzelés szerint viszont a másodelemzés nem feltétlenül gyengíti, sőt, akár még erősítheti is a vizsgálatok empirikus megalapozottságát. Míg ugyanis elsődleges adatfelvételnél önmagában az adatok összegyűjtése mintegy legitimálja az egész vállalkozást, addig másodelemzésnél ez a legitimációs forrás értelemszerűen hiányzik. Új legitimációs forrás után kell nézni, s ez éppenséggel az elméletellenőrzés lehet.

A kutatás másik fő kérdéseként azt vizsgáltam, milyen *időbeli változások és országok közötti különbségek* mutathatók ki a különféle kutatási stratégiák és elemzési módszerek alkalmazásában, és ezek a változások, illetve különbségek *miként kapcsolódnak a kutatás tágabb társadalmi-környezeti sajátosságaihoz*. Befolyásolják-e például az adatgyűjtés módjának megválasztását a kutatás finanszírozási feltételei; milyen módszertani stratégiák alkalmazásának irányába tereli a szociológusokat a kutatástámogatás rendszere?

Végül a harmadik kérdés, amire választ kerestem, az volt, *van-e összefüggés a különféle szociológiai műhelyekre jellemző kutatási stílus és a tudományos publikáció jellege között*. Ennek a kérdésnek a vizsgálatát egyebek mellett az indokolta, hogy a szociológiai műhelyek szakmai színvonalára vonatkozó értékelések általában az adott műhelyhez – például tanszékhez – tartozó kutatók publikációs teljesítményén, ezen belül is a legtekintélyesebb folyóiratokban megjelent cikkek számán alapulnak. Márpedig ha a különböző kutatási stílusokhoz más-más publikációs szokások vagy kultúrák kapcsolódnak, akkor az ilyen fajta értékelések nem tekinthetők kiegyensúlyozottnak abban az értelemben, hogy bizonyos kutatási stílusokat előnyben részesítenek másokkal szemben.

Módszertani szempontból ez a három kérdéskör kétfelé oszlik: az első kettő esetében az elemzés egysége a *publikáció*; a harmadik esetében pedig a *szociológiai műhely* (tanszék). Ennek megfelelően a zárójelentés két fő részből áll: az elsőben a magyar és amerikai szociológiai folyóiratokban megjelent cikkek vizsgálatáról, a másodikban pedig az amerikai szociológia tanszékekre vonatkozó elemzésről számolok be.

1. Három szociológiai folyóirat összehasonlító vizsgálata

1.1. MÁSODELEMZÉS ÉS ELMÉLETELLENŐRZÉS

Lassuló idő című könyvében Bródy András meglehetősen ironikus véleményt fogalmaz meg a közgazdaságtani munkákban használt jelölések összevisszaságáról (Bródy, 1983: 20). Úgy vagyunk ezekkel a jelölésekkel – mondja –, mint a fogkeféinkkel: nem szeretjük a másikat használni. Ennek a szellemes megállapításnak az érvénye alighanem kiterjeszhető: a tudományos publikációkban szereplő szimbólumokhoz hasonlóan a kutatásaink nyersanyagául szolgáló adatokról is rendszerint azt gondoljuk: csak a miénk az igazi. Valahogy ösztönösen idegenkedünk attól, hogy “hozott anyagból” dolgozzunk; hogy mások által korábban összegyűjtött adatok segítségével próbáljunk választ adni a bennünket érdeklő kérdésekre.

Pedig a már meglévő adatok újrahasznosításának – vagy ahogy általában nevezik: a másodelemzésnek¹ – számottevő előnyei vannak. Különösen igaz ez fiatal, kezdő kutatók esetében, a másodelemzés ugyanis – amint azt Herbert Hyman (1972) is hangsúlyozza – *demokratikusabbá teszi a kutatást*. Olyanok számára is megnyitja az utat az empirikus vizsgálódás előtt, akik – életkoruk vagy státuszuk folytán – nem jutnának hozzá azokhoz a jelentős anyagi forrásokhoz, amelyek elengedhetetlenek egy önálló, új adatfelvétel végrehajtásához. A másodelemzés alkalmas lehet tehát annak az ördögi körnek a megtörésére, amit Robert Merton – a Bibliának a gazdagok további gazdagodásáról és a szegények további szegényedéséről szóló részére² utalva – *Máté-effektusnak* nevezett (Merton, 1968), s ami állandóan újratermeli a tudomány világán belüli egyenlőtlenségeket.

Egy másik fontos előnye a másodelemzésnek, hogy megkönnyíti a statisztikai értelemben *ritka*, kis létszámú társadalmi csoportok vizsgálatát (Reed, 1975). Egy-egy adatfelvételen belül az ilyen csoportokhoz tartozó egyének száma rendszerint túlságosan kicsi ahhoz, hogy részletes elemzésnek lehessen alávetni a rájuk vonatkozó adatokat. Több adatfelvételt összekapcsolva, majd az így létrehozott „óriásfájlt” újbóli elemzésnek alávetve azonban az esetszám sokszor jelentősen növelhető. A másodelemzésnek ezt a fajta alkalmazását szemlélteti Alan Miller és Rodney Stark vizsgálata (Miller & Stark, 2002), amelyben a szerzők arra a kérdésre keresnek választ, miért vallásosabbak általában a nők, mint a férfiak. Az általuk kínált magyarázat szerint azért, mert vallástalannak lenni kockázatot jelent, s a nők kevésbé vállalják a kockázatot. E magyarázat ellenőrzése érdekében – egyebek között – összehasonlítják egymással az egyes amerikai felekezeteket: ha a kockázatvállalási elmélet valóban helytálló – mondják –, akkor a nemek közötti különbségeknek nagyobbaknak kell lenniük a katolikusok és protestánsok körében, mint a zsidó vallásúak körében, ez utóbbi ugyanis kevésbé bünteti a vallástalanságot. Igen ám, de egy-egy adatfelvételen belül – például a General Social Survey keretében egy adott évben megkérdezett

¹ A másodelemzés mellett a már meglévő információkat újrahasznosító kutatásnak van egy másik fajtája is, mégpedig a *meta-elemzés*. Míg a másodelemzés során korábban elvégzett kutatások *adatait* dolgozzuk fel új szempontok szerint, addig a meta-elemzés során korábban elvégzett kutatások *végeredményeit* vetjük alá újbóli elemzésnek. Ennek megfelelően míg a másodelemzésnél az elemzés egysége azonos az eredeti kutatás elemzési egységével, addig a meta-elemzésnél *az elemzési egység maga a kutatás*. A meta-elemzés fogalmát Gene Glass vezette be a módszertani szakirodalomba (Glass, 1976); a módszerről s annak történetéről bővebben lásd pl. Rosenthal, 1984; Chalmers et al., 2002.

² „Mindannak ugyanis, akinek van, még adnak, hogy bővelkedjék; akinek pedig nincsen, attól még azt is elveszik, amije van.” (Máté evangéliuma, 25, 29-30)

személyek között – túlságosan kicsi a zsidó vallásúak száma, s ez megnehezíti a felekezetek összehasonlítását. Több év adatait összekapcsolva azonban a szerzőknek sikerül egy olyan adatfájlt létrehozniuk, amelyben már ennek a vallási csoportnak a tagjai is kellő létszámban vannak jelen.³

Mindezen előnyök ellenére sokan nem egyszerűen megszokásból, hanem elvi okokból idegenkednek a másodelemzéstől. Az egyik veszély, amit a másodelemzéssel kapcsolatban rendszerint említenek, az „*elméletnélküliség*”. Éppen mivel a másodelemzés – az elsődleges adatfelvétellel összehasonlítva – viszonylag gyorsan és olcsón megvalósítható, nagy a kockázata annak, hogy a kutatók gépiesen, mélyebb elméleti megalapozottság nélkül, mintegy futószalagon gyártják az elemzéseket. Fokozza ezt a veszélyt egyrészt a kutatókra nehezedő publikációs nyomás, másrészt pedig a személyi számítógépeken futtatható, s a legbonyolultabb műveleteket is gombnyomásra végrehajtó statisztikai programok széles körű elterjedése. Jól tükrözik az ezzel kapcsolatos aggályokat Hubert Blalock alábbi sorai:

„A könnyen hozzáférhető, másodelemzésre alkalmas adatok léte, párosulva azzal a nyomással, ami a szociológusokat inkább nagy mennyiségű, mintsem kevés, de jó minőségű publikáció 'termelésére' ösztönzi, kétségkívül azt eredményezte, hogy háttérbe szorultak az elméleti megfontolások...’ (Blalock, 1989: 449).

A másodelemzés térhódítása azonban nem csupán csökkentheti, de akár még növelheti is a kutatások elméleti megalapozottságát. Míg ugyanis elsődleges adatfelvételnél önmagában az adatok összegyűjtése mintegy legitimálja az egész vállalkozást, addig másodelemzésnél ez a legitimációs forrás értelemszerűen hiányzik. Új indok után kell nézni tehát, s ez alkalmasint épp az elméletellenőrzés lehet.

A kutatásnak abban a részében, amelynek eredményeiről ebben a fejezetben beszámolok, a másodelemzésnek a kutatás elméleti megalapozottságára gyakorolt hatásával kapcsolatosan megfogalmazott – s az imént röviden vázolt – kétféle elképzelés érvényességének a vizsgálatára vállalkoztam. Azt igyekeztem megállapítani, hogy az elsődleges adatgyűjtéseken alapuló kutatásokhoz viszonyítva a másodelemzés módszerét alkalmazó vizsgálatok kisebb vagy nagyobb mértékben törekednek egy vagy több előzetesen megfogalmazott elmélet empirikus ellenőrzésére.

A vizsgálat leírása

A kutatás adatbázisát azok a cikkek képezték, amelyek egyrészt a *Szociológiai Szemlében* (illetve annak elődjében, a *Szociológiában*), másrészt pedig a szakma két legrangosabb amerikai folyóiratában, az *American Sociological Review*-ban (ASR) és az *American Journal of Sociology*-ban (AJS) jelentek meg 1960 (a *Szociológia* esetében 1972) és 2003 között. Ezen az időszakon belül a legelső évtizedből az első két, az azt követő évtizedekből pedig az első négy év lapszámait dolgoztuk fel.⁴ Az elemzésbe az egyes számokban megjelent írások közül csak a tanulmányokat

³ Fontos mindazonáltal megjegyezni, hogy a különböző időpontokra vonatkozó adatok ilyen fajta összekapcsolása, kumulálása nem mindig megfelelő eszköz a mintanagyság növeléséhez. Ebből a szempontból is jelentős különbség van a longitudinális elemzés két fő típusa: a *trend-* és a *panelemzés* között, az utóbbi ugyanis csak az olyan *ismétlődő* – egy személy életében többször is előforduló – események vagy tulajdonságok esetében alkalmas a mintanagyság növelésére, mint amilyen – mondjuk – a munkanélkülivé válás; az olyan *állandó* vonások esetében azonban, mint amilyen az etnikai vagy vallási hovatartozás, nem. A trendelemzés ezzel szemben – amint azt a példában szereplő General Social Survey is mutatja – mind az *ismétlődő*, mind az *állandó* vonások esetében elősegíti a megfigyelések számának a bővítését (Duncan & Kalton, 1987).

⁴ Ebben a munkában Császár Melinda, Hegedűs Rita, Horváth Melinda, Kónya Hanna, Pályi Ildikó és Sántha Ágnes voltak segítségemre, amit ezúton is szeretnék nekik megköszönni.

vontam be, a más jellegű munkákat (például a könyvismertetőket, nekrológokat) nem. Az így lehatárolt mintába összesen 1331 cikk került; ezeknek a cikkeknek az egyes évtizedek, illetve a három folyóirat közötti megoszlását az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A vizsgált cikkek megoszlása időszak és folyóirat szerint

Időszak	Folyóirat			Összesen
	<i>Szociológiai Szemle</i>	<i>American Sociological Review</i>	<i>American Journal of Sociology</i>	
1960–1961	0*	126	89	215
1970–1973	52	112	82	246
1980–1983	88	106	84	278
1990–1993	72	121	84	277
2000–2003	119	82	114	315
Összesen	331	547	453	1331

* A *Szociológiai Szemle* (illetve elődje, a *Szociológia*) csak 1972-ben indult.

A kiválasztott 1331 cikknek mintegy kétharmada számolt be valamilyen empirikus kutatásról; a többi elméleti, módszertani és más hasonló jellegű írás volt. Amint az a 2. táblázatból látható, *a magyar folyóiratban az empirikus kutatás eredményeit közlő cikkek aránya lényegesen kisebb, mint az amerikaiakban.*⁵ Ráadásul ez az eltérés az időben napjaink felé haladva még növekszik is: az utolsó, 2000 és 2003 közötti periódusban az amerikai folyóiratok cikkei már átlagosan 84%-ban (ezen belül az ASR-ban közölt cikkek több mint 90%-ban) szólnak valamilyen empirikus vizsgálatról, míg a *Szociológiai Szemlében* ez az arány csupán 48%.

2. táblázat. Empirikus kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban

Cikk típusa	Folyóirat		Összesen
	magyar	amerikai	
Empirikus kutatásról beszámoló cikk	47,7%	73,1%	66,7%
Egyéb cikk	52,3%	26,9%	33,3%
Összesen	100,0% (n = 331)	100,0% (n = 988)	100,0% (n = 1319)

A nem empirikus kutatásról beszámoló írásokat kihagyva a minta 880 cikkre szűkült; ezeket osztályoztam a továbbiakban egyrészt aszerint, hogy másodelemzésen alapulnak-e, vagy sem, másrészt pedig aszerint, hogy elméletellenőrző jellegűek-e, vagy sem. Míg az első tulajdonság megállapítása viszonylag egyszerű volt, a másodiké nehezebb feladatnak bizonyult. Számos

⁵ A különbség a magyar és az amerikai folyóiratok között statisztikailag is szignifikáns ($\chi^2 = 71,712$, $df = 1$, $p < 0,001$).

tanulmányban szerepeltek ugyanis olyan „hipotézisnek” nevezett várakozások, amelyek mögött igazából nem állt semmilyen konkrét elmélet; az ilyen cikkeket nem soroltam az elméletellenőrző munkák közé. Ily módon végül is – a három folyóiratot együtt tekintve – a vizsgált cikkek 50,4%-a került az elméletellenőrző kategóriába.

Az empirikus kutatásokról szóló cikkekhez hasonlóan az elméletellenőrzésre vállalkozó, illetve a másodelemzést alkalmazó tanulmányok esetében is jelentős eltérések voltak az egyes folyóiratok között. Amint az a 3. és 4. táblázatból látható, a *Szociológiai Szemlében*, illetve annak elődjében, a *Szociológiában* mind az elméletellenőrző jellegű, mind pedig a másodelemzés módszerét használó kutatásról szóló cikkek aránya *jóval alacsonyabb*, mint a két amerikai folyóiratban.⁶

3. táblázat. Elméletellenőrző kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban

Cikk típusa	Folyóirat		Összesen
	magyar	amerikai	
Elméletellenőrző kutatásról beszámoló cikk	21,0%	56,8%	50,4%
Egyéb cikk	79,0%	43,2%	49,6%
Összesen	100,0% (n = 157)	100,0% (n = 716)	100,0% (n = 873)

4. táblázat. Másodelemzésen alapuló kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban

Cikk típusa	Folyóirat		Összesen
	magyar	amerikai	
Másodelemzésen alapuló kutatásról beszámoló cikk	30,1%	66,5%	60,0%
Egyéb cikk	69,9%	33,5%	40,0%
Összesen	100,0% (n = 143)	100,0% (n = 665)	100,0% (n = 808) ⁷

A másodelemzés alkalmazása és a kutatás elméletellenőrző jellege közötti kapcsolatot logisztikus regresszióval vizsgáltam. Független változóként egy olyan kétértékű változót használtam, amelynek értéke 1 volt az elméletellenőrző, és 0 a más jellegű kutatásokról beszámoló cikkek esetében. A fő magyarázó változó (MÁSODELEMZÉS) szintén dichotóm volt: 1-gyel kódoltam a másodelemzésen, 0-val pedig az elsődleges adatgyűjtésen alapuló kutatásokról szóló tanulmányokat. Annak érdekében, hogy a másodelemzés *hatásának időbeli változását* is vizsgálni tudjam, egy interakciós

⁶ A különbség a magyar és az amerikai folyóiratok között statisztikailag is szignifikáns: $\chi^2 = 66,107$ (elméletellenőrzés), illetve 64,974 (másodelemzés), $df = 1$, $p < 0,001$.

⁷ Az esetszámnak az előző táblázathoz viszonyított csökkenését az magyarázza, hogy az elemzésből kihagytuk azokat a cikkeket, amelyeknél a kutatás nem volt egyértelműen besorolható egyik vagy másik kategóriába.

változót is szerepeltettem a modellben. Ehhez első lépésként létrehoztam egy olyan változót (IDŐSZAK), amely a vizsgált mintegy négy évtized két szakaszát különböztette meg (0 = 1960–1983, 1 = 1990–2003), majd pedig ennek a változónak és a már meglévő MÁSODELEMZÉS változónak az összeszorzásával előállítottam magát az interakciós változót (INTERAKCIÓ). Az elemzést külön-külön végeztem el a három folyóirat esetében; így módon nem csupán a másodelemzés hatásában megmutatkozó, folyóiratok közötti eltérések kimutatása vált lehetségessé, hanem sikerült kiküszöbölni azt a torzítást vagy hamis korrelációt is, ami abból fakadt, hogy – amint azt az imént láttuk (3. és 4. táblázat) – a *Szociológiai Szemléhez* viszonyítva az amerikai folyóiratokban lényegesen nagyobb mind a másodelemzést alkalmazó, mind pedig az elméletellenőrzésre vállalkozó kutatásról beszámoló cikkek aránya.

Eredmények

A logisztikus regresszióelemzés eredményét az 5. táblázat tartalmazza. Ebből jól látható, hogy a másodelemzés hatása – e hatás nagysága, illetve iránya – egyrészt folyóiratról folyóiratra változik, másrészt időben sem állandó.

**5. táblázat. A másodelemzés és az elméletellenőrzés kapcsolata
(a logisztikus regresszióelemzés eredménye)**

Változó	Folyóirat								
	Szociológiai Szemle			American Sociological Review			American Journal of Sociology		
	B	S.E.	Exp(B)	B	S.E.	Exp(B)	B	S.E.	Exp(B)
MÁSODELEMZÉS	1,067	0,715	2,906	0,189	0,291	1,208	-0,709*	0,401	0,492
IDŐSZAK	0,681	0,615	1,975	0,112	0,374	1,119	-0,751	0,477	0,472
INTERAKCIÓ	-0,863	0,933	0,422	-0,428	0,470	0,652	1,439**	0,550	4,217
KONSTANS	-2,048	0,531	0,129	0,447	0,205	1,564	0,560	0,362	1,750

* p < 0,1

**p < 0,05

A *Szociológiai Szemle* esetében a másodelemzés alkalmazása mindkét periódusban *növeli* az elméletellenőrzés esélyét, a hatás erőssége ugyanakkor az 1990 utáni években jóval kisebb, mint az azt megelőző időszakban, és – vélhetően az aránylag kis esetszám, illetve a szorzatváltozó szerepeltetéséből eredő nagyobb multikollinearitás miatt – még ez utóbbiban is csupán közelíti az empirikus kutatásban általában használt szignifikanciaszintet. Amint azt a MÁSODELEMZÉS változó regressziós együtthatójának antilogaritmus, vagyis az esélyhányados mutatja, az első periódusban a másodelemzésen alapuló tanulmányok csaknem háromszor ($\exp[B] = 2,906$) akkora eséllyel töreksenek elméletellenőrzésre, mint az elsődleges adatgyűjtésen nyugvó publikációk. 1990 után azonban – amint az a MÁSODELEMZÉS illetve az INTERAKCIÓ változókhoz tartozó esélyhányadosok szorzatából ($2,906 * 0,422 = 1,226$) látható – ez a háromszoros különbség 22,6%-ra csökken, azaz a másodelemzést választó kutatók körében az elméletellenőrzés esélye ekkor már csupán 22,6%-kal nagyobb, mint a más adatgyűjtési módot alkalmazó társaik csoportjában.

A két amerikai folyóirat több szempontból is különbözik egymástól a másodelemzésnek a kutatás elméletellenőrző jellegére gyakorolt hatását illetően. Egyrészt ez a hatás lényegesen *erősebb* az *AJS*-ben közölt cikkekben, mint az *ASR*-ben megjelent tanulmányokban (ez utóbbiban statisztikailag nem is szignifikáns), másrészt a hatás *időbeli változása*, a változás iránya is gyökeresen eltérő képet mutat.

Az *AJS* esetében a másodelemzés az első időszakban jelentősen *csökkenti*, a második periódusban viszont még ennél is nagyobb mértékben *növeli* az elméletellenőrzés esélyét. Amint az a MÁSODELEMZÉS változóhoz tartozó esélyhányadosból ($\exp[B] = 0,492$) látható, 1960 és 1983 között az elméletellenőrzés esélye mintegy 50%-kal *kisebb* a másodelemzést alkalmazó kutatásokban, mint azokban, amelyek az elsődleges adatgyűjtés módszerét választják. 1990 és 2003 között viszont fordul a kocka: ahogyan azt a MÁSODELEMZÉS illetve az INTERAKCIÓ változóhoz tartozó esélyhányadosok szorzata ($0,492 * 4,217 = 2,075$) mutatja, a másodelemzést használó kutatók ekkor már *több mint kétszer akkora* eséllyel vállalkoznak elméletellenőrzésre, mint a vadonatúj adatokkal dolgozó társaik.

Az *ASR* esetében a trend pont a fordítottja az *AJS*-nél megfigyelt tendenciának: a másodelemzésen nyugvó publikációk 1960 és 1983 között valamivel *nagyobb*, 1990 és 2003 között viszont valamivel *kisebb* eséllyel vállalkoznak elméletellenőrzésre, mint azok, amelyek elsődleges adatgyűjtésen alapulnak. Megint csak a MÁSODELEMZÉS illetve az INTERAKCIÓ változóhoz tartozó esélyhányadosokat vizsgálva látható, hogy míg az első időszakban a másodelemzés módszerét használó szerzők mintegy 21%-kal ($\exp[B] = 1,208$) *nagyobb* eséllyel törekszenek egy vagy több magyarázó elmélet érvényességének a megállapítására, addig a második periódusban a másodelemzésen nyugvó kutatásokban éppenséggel 21%-kal *kisebb* ($1,208 * 0,652 = 0,788$) az elméletellenőrzés esélye.

Következtetések

A hazai, illetve az amerikai szociológia vezető folyóiratainak vizsgálata alapján meglehetősen összetett kép rajzolódik ki a másodelemzésnek a kutatás elméletellenőrző jellegére gyakorolt hatását illetően. Az itt bemutatott eredmények fényében úgy tűnik, ez a hatás *sem időben, sem pedig az egyes folyóiratokat tekintve nem állandó*. A legmarkánsabb – és statisztikailag is szignifikáns – összefüggés az *American Journal of Sociology* esetében volt megfigyelhető: itt az 1960 és 1983 közötti első időszakban a másodelemzés alkalmazása – alátámasztva a Hubert Blalock által megfogalmazott aggodalmakat – valóban a kutatás elméleti megalapozottságának a rovására ment; az 1990 és 2003 közötti második periódusban azonban – a bevezetőben említett másik elképzeléssel összhangban – a másodelemzés használata már éppenséggel *növelte* annak esélyét, hogy a kutatás nem pusztán leírásra, feltárára, hanem egy vagy több magyarázó elmélet érvényességének tapasztalati ellenőrzésére vállalkozik. És bár a statisztikai szignifikanciát tekintve kevésbé egyértelműen, de – főleg az első időszakra vonatkozóan – a *Szociológiai Szemle* esetében kapott eredmények is abba az irányba mutatnak, hogy a másodelemzés mint adatgyűjtési módszer nem okvetlenül vezet az elméleti szempontok elsikkadásához, sőt akár még elő is segítheti egy deduktív jellegű, az elméletek ellenőrzésére, az egymással versengő magyarázatok közötti választásra összpontosító kutatási gyakorlat térhódítását.

A másodelemzés és az elméletellenőrzés összefüggésén túlmenően az általam végzett vizsgálat fontos adalékokkal szolgált a három szociológiai folyóirat között azok jellegét, irányultságát tekintve fennálló különbségekkel kapcsolatosan is. Egyrészt a bemutatott eredmények jól érzékeltetik a magyar és az amerikai folyóiratok – és ezen keresztül a magyar és az amerikai szociológiai kutatás – eltérő karakterét: a *Szociológiai Szemle*ben – amint azt az 2., 3. és 4. táblázat mutatta – *lényegesen alacsonyabb mind az empirikus, mind az elméletellenőrző, mind pedig a másodelemzésen alapuló cikkek aránya*. Ez utóbbi azért is érdekes, mert a másodelemzés viszonylagos olcsósága épp az anyagi szempontból kedvezőtlenebb hazai szociológia számára lehetne elsősorban vonzó; úgy tűnik, miként az energia- és a hulladékgazdálkodás terén, a gazdagabb országok ezen a téren is takarékosabban bánnak az erőforrásokkal.

A kutatás eredményeiből ráadásul az is kitűnik, hogy a hazai szociológiai folyóiratnak ez az amerikaiakétól erősen eltérő jellege *nem sokat változott* az elmúlt évtizedek folyamán. Amint az a 6. táblázatból látható, a cikkeknek továbbra is mintegy a fele szól empirikus kutatásról, miközben például az ASR-ban ez az arány mára már elérte a 90%-ot. Ugyanígy, az elméletellenőrzésre vállalkozó tanulmányok aránya tartósan 20% körül mozog – a két amerikai folyóiratban ugyanez az arány 50-60%. Végül pedig a másodelemzésen alapuló cikkek aránya még csökkent is valamelyest (39%-ról 24%-ra), és a vizsgált bő három évtized folyamán végig jóval alatta marad az ASR és az AJS esetében napjainkban tapasztalható 70% körüli értéknek.

6. táblázat. Az empirikus, az elméletellenőrző és a másodelemzésen alapuló tanulmányok arányának változása a Szociológiai Szemlében

	<i>Időszak</i>	
	<i>1972–1983</i>	<i>1990–2003</i>
Empirikus kutatásról beszámoló cikkek aránya (%)	50,0	46,1
Elméletellenőrző kutatásról beszámoló cikkek aránya (%)	20,0	21,8
Másodelemzést alkalmazó kutatásról beszámoló cikkek aránya (%)	38,6	24,4

A vizsgálat eredményei azonban nem csupán a magyar és az amerikai folyóiratok közötti különbségekre világítanak rá, hanem azt is megmutatják, hogy *jellegüket tekintve az ASR és az AJS is eltérnek egymástól*. Az adatokból kirajzolódó kép összhangban van azzal a szakmai köztudatban élő, és más empirikus elemzések (pl. Clemens et al., 1995) által is alátámasztott képpel, amely szerint az ASR egy erősebben kvantitatív, a kuhni értelemben vett „normál tudomány”-hoz közelebb álló kutatási stílust képvisel, míg az AJS egy „irodalmiasabb” folyóirat, amely kisebb súlyt fektet a szociológiai problémák kvantitatív megközelítésére. Erre utal egyebek között, hogy – amint az a 7. táblázatban látható – az ASR-ban megjelent cikkek lényegesen rövidebbek, mint az AJS-ben közölt tanulmányok; márpedig Thomas Kuhn szerint a publikáció rövidsége a „normál tudomány” egyik jellemzője (Kuhn, 1984). És erre utal az is, hogy – amint azt szintén a 7. táblázat mutatja – az AJS-ben megjelent cikkek jóval nagyobb arányban számolnak be *kvalitatív* módszert alkalmazó kutatásokról. Az AJS esetében ezenkívül a kvalitatív módszer használatát mérő dichotóm változó *szórása* is nagyobb (0,44 versus 0,25), ami azt jelzi, hogy a másik folyóirathoz viszonyítva itt kevésbé ferde ennek a változónak az eloszlása, vagyis a kvalitatív és a kvantitatív módszerek előfordulását tekintve az AJS kevertebb, sokszínűbb, mint az ASR. Ez egybecseng Clemens és munkatársai vizsgálatának (Clemens et al., 1995) azzal a megállapításával, miszerint a kutatási stílust tekintve a két folyóirat közül az ASR a zártabb, homogénebb – ugyanakkor szociálisan, a szerzők státuszát és intézményi hovatartozását tekintve éppenséggel ez a folyóirat a nyitottabb, demokratikusabb.

Összességében – és némiképp leegyszerűsítve – azt mondhatjuk, hogy az általam vizsgált három folyóirat három eltérő kutatási stílust képvisel. Az ASR esetében a kutatás hangsúlyosan deduktív, elméletellenőrző irányultsága a „normál tudományra” általában jellemző feszes, erősen kvantitatív, módszertanilag viszonylag homogén elemzés- és írásmóddal párosul. Az AJS-ben szintén az elméletellenőrzésre való törekvés a meghatározó, a cikkek azonban hosszabbak és módszertanilag

sokszínűbbek, vagyis távolabb állnak a „normál tudomány” kissé *gleichschaltolt*, nagyüzemi jellegétől. Végül a *Szociológiai Szemle* módszertani szempontból valahol az *ASR* és az *AJS* között, picit talán az előbbihez közelebb helyezkedik el⁸ – amiben viszont mindkettőtől élesen különbözik, az az elméletellenőrző kutatások alacsony aránya (lásd 3. táblázat).

7. táblázat. A cikkek átlagos hossza és a kvalitatív módszert használó kutatásról beszámoló cikkek aránya az American Sociological Review-ban és az American Journal of Sociology-ban

	<i>American Sociological Review</i>	<i>American Journal of Sociology</i>
Az empirikus kutatásról beszámoló cikkek átlagos hossza (oldal)	14,1	24,5*
Kvalitatív módszert használó kutatásról beszámoló cikkek aránya (%)	6,8	25,5*

* A két folyóirat közötti különbség statisztikailag is szignifikáns ($p < 0,001$)

Ez a most röviden felvázolt tipológia azt sugallja, hogy egy-egy folyóirat – és ezen keresztül egy-egy tudományterület – karakterének a megítélésénél érdemes lehet szétválasztani a professzionalizálódás két vetületét: egyfelől a *technikai-módszertani* értelemben vett kifinomultabbá válást, s emnyiben a „normál tudományhoz” való közeledést, másfelől pedig a *tudományfilozófiai* oldalt, az elméletellenőrzésre törekvő deduktív megközelítésmód térnyerését.

1.2. KUTATÁSI STRATÉGIÁK ÉS ELEMZÉSI MÓDSZEREK

A szociológiai folyóiratok évfolyamait lapozgatva szembetűnő az empirikus kutatásokban alkalmazott módszerek változása. Bizonyos eljárások mintegy „divatba jönnek”, egyre szélesebb körben elterjednek, hogy aztán később háttérbe szoruljanak, és felváltásuk más technikák. Ráadásul ezek a folyamatok rendszerint országonként eltérő módon és ütemben zajlanak, tükrözve az egyes országok sajátos „kutatási kultúráját”. A vizsgálatnak abban a részében, amelynek eredményeiről ebben a fejezetben beszámolok, ezeket a kutatási stratégiák és elemzési módszerek terén mutatózó időbeli változásokat és nemzetek közötti különbségeket igyekeztem megragadni.

A vizsgálat leírása

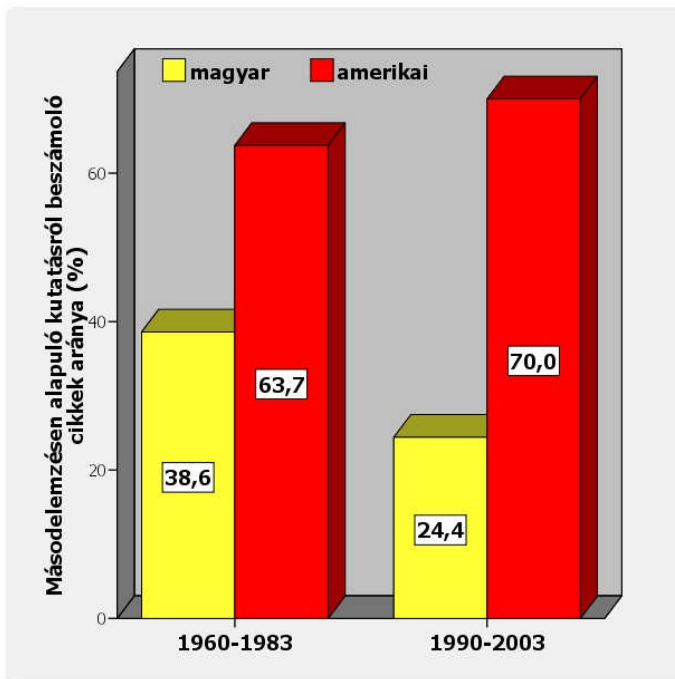
Az adatbázis, amit használtam, ugyanaz volt, mint amelyet az előző fejezetben már részletesen ismertettem. A mintát ezúttal is az a 880 folyóiratcikk alkotta, amely a *Szociológiai Szemlében* (illetve annak elődjében, a *Szociológiában*), az *American Sociological Review*-ban (*ASR*) és az

⁸ Ezt a köztes helyzetet tükrözi például a cikkek hosszúsága: a vizsgált évtizedek egészét tekintve az *ASR*-ban megjelent tanulmányok átlagos hossza 14,1 oldal, az *AJS*-ben közlteké 24,5 oldal, a *Szociológiai Szemlében* napvilágot látottaké pedig 18,1 oldal. Ugyanakkor ha csak a második, 1990 és 2003 közötti periódust nézzük, akkor a *Szociológiai Szemle* már egyértelműen közelebb áll az *ASR*-hoz, mint az *AJS*-hez (*ASR*: 17,2 oldal, *AJS*: 36,5 oldal és *Szociológiai Szemle*: 18,1 oldal).

American Journal of Sociology-ban jelent meg 1960 (a *Szociológia* esetében 1972) és 2003 között, és amely valamilyen empirikus kutatásról számolt be. Ezt a 880 cikket vizsgáltam meg abból a szempontból, hogy szerzőik milyen kutatási stratégiákat, adatgyűjtési módokat és statisztikai adatelemzési technikákat alkalmaztak.⁹

Eredmények

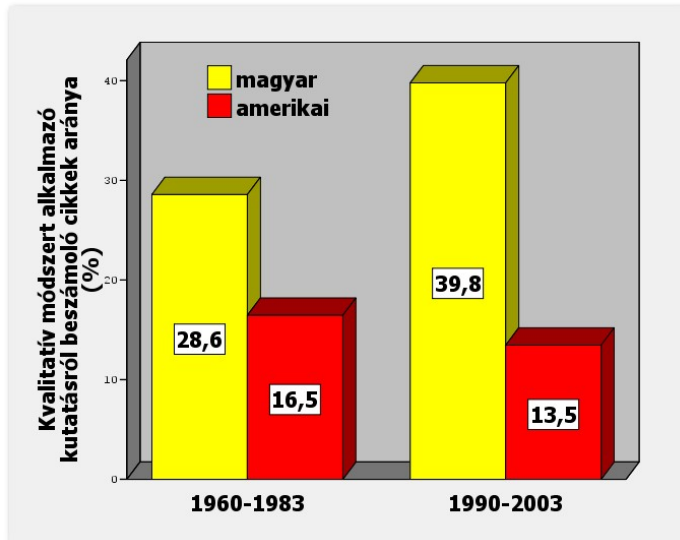
A kutatás tervezése során az egyik legelső lépés annak eldöntése, szükség van-e új, önálló adatgyűjtésre, vagy elegendő, ha már meglévő adatokat vetünk alá újbóli elemzésnek. Az előző fejezetben láttuk már (4. táblázat), hogy az amerikai folyóiratokban lényegesen gyakoribbak a másodelemzésen nyugvó tanulmányok, mint a *Szociológiai Szemlében*. Az 1. ábrából ezen túlmenően az is kitűnik, hogy ez a különbség még nőtt is az idők során: az 1960 és 1983 közötti időszakhoz viszonyítva az 1990 és 2003 közötti periódusban az amerikai cikkek között enyhén nőtt, a hazai publikációkban viszont éppenséggel csökkent a másodelemzés gyakorisága.

1. ábra: Másodelemzésen alapuló kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban, két időszakban (%)

Egy másik fontos döntés, amit a kutatóknak már a kezdet kezdetén meg kell hoznia, hogy a *kvantitatív* elemzés „kemény”, egzakt statisztikai módszereit használja-e, vagy inkább a *kvalitatív* elemzés „puhább”, kevésbé a számszerűsítésre, az egzakt mérésre épülő eszközeit. Ezen a téren is jelentős eltérések mutatkoznak a hazai és az amerikai folyóiratok között, és ezek az eltérések ezúttal is erősödnek az idők során. Amint az a 2. ábrából látható, a magyar publikációkban a vizsgált időszakban végig lényegesen gyakoribb a kvalitatív módszerek alkalmazása, ráadásul, míg az amerikai cikkekben az évek folyamán kis mértékben csökkent, addig a hazai tanulmányokban pont fordítva: jelentősen nőtt az ilyen módszerek aránya.

⁹ Ebben a munkában Császár Melinda, Hegedűs Rita, Horváth Melinda, Kónya Hanna, Pályi Ildikó és Sántha Ágnes voltak segítségemre, amit ezúton is szeretnék nekik megköszönni.

2. ábra. Kvalitatív módszert használó kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban, két időszakban (%)

Lehetséges persze, hogy a kvalitatív módszereknek a magyar publikációkban megfigyelhető gyakori előfordulása részben annak a következménye, hogy – amint azt korábban (3. és 4. táblázat) láttuk – a Szociológiai Szemlében meglehetősen alacsony az elméletellenőrző, illetve a másodelemzést használó kutatások aránya, a kvalitatív eljárások használata pedig épp a leíró, feltáró, illetve az elsődleges adatgyűjtésen alapuló vizsgálatokra jellemző. (A minta egészét – a három folyóiratot együtt – nézve a leíró, feltáró kutatásról szóló cikkekben 28,4%, az elméletellenőrző munkákban ezzel szemben mindössze 9,2% a kvalitatív módszerek aránya. Ugyanígy, az elsődleges adatgyűjtésre épülő vizsgálatoknak 29,4%-ában, a másodelemzésen nyugvó vizsgálatokban ellenben csupán 11,6%-ban alkalmaznak kvalitatív eljárásokat.)¹⁰

A kutatási cél, illetve a másodelemzés hatásának kiküszöbölése érdekében logisztikus regresszióelemzést végeztem, amelyben a kutatás kvalitatív jellege volt a függő változó (1 = kvalitatív, 0 = nem kvalitatív), a folyóirat nemzetisége a fő magyarázó változó (1 = amerikai, 0 = magyar), a kutatás célja (1 = elméletellenőrzés, 0 = nem elméletellenőrzés), valamint a másodelemzés alkalmazása (1 = igen, 0 = nem) pedig a kontrollváltozó. Az eredményeket a 8. táblázat tartalmazza.

8. táblázat. A folyóirat nemzetiségének hatása a kvalitatív módszerek alkalmazására

Változó	Modellek								
	1. modell			2. modell			3. modell		
	B	S.E.	Exp(B)	B	S.E.	Exp(B)	B	S.E.	Exp(B)
FOLYÓIRAT	-1,095*	0,197	0,335	-0,757*	0,207	0,469	-0,621*	0,229	0,537
ELMÉLETLENŐRZÉS				-1,206*	0,203	0,299	-1,256*	0,219	0,285
MÁSODELEMZÉS							-0,967*	0,203	0,380
KONSTANS	-0,627		0,534	-0,408	0,173	0,665	0,011	0,189	1,011

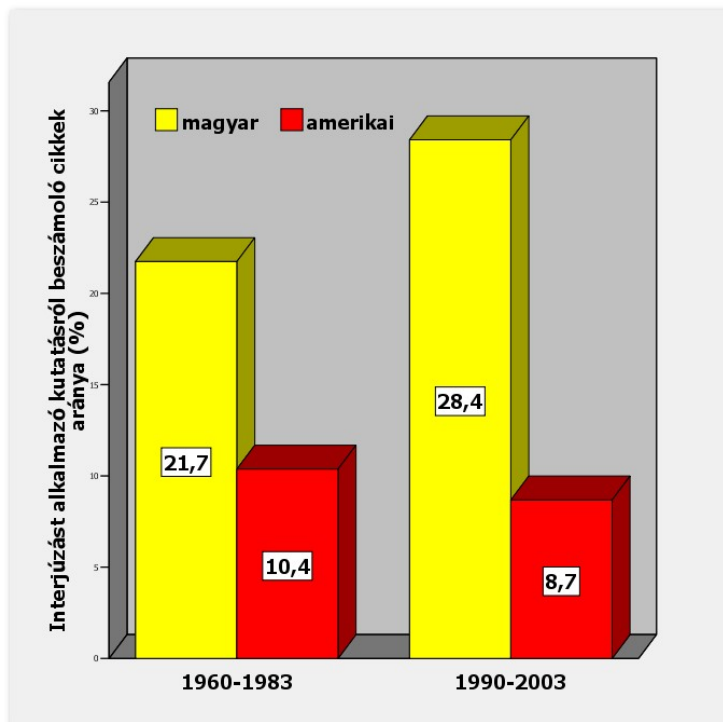
* $p < 0,01$

A táblázatból látható, hogy az 1. modelltől a 3. modell felé haladva a folyóirat hatása csökken, vagyis e hatás részben valóban az elméletellenőrzés, illetve a másodelemzés számlájára írható. Az

¹⁰ A különbség mindkét esetben statisztikailag erősen szignifikáns: a kutatási cél esetében Pearson-féle $\chi^2 = 55,95$, szabadságfok = 1, $p < 0,001$; a másodelemzés esetében Pearson-féle $\chi^2 = 40,18$, szabadságfok = 1, $p < 0,001$.

is látható azonban, hogy *a folyóiratok közötti különbség még a két kontrollváltozó együttes bevonása után is mind statisztikailag, mind tartalmilag jelentős marad*: az amerikai publikációkban még ekkor is 46,3%-kal kisebb a kvalitatív módszerek alkalmazásának az esélye, mint a *Szociológiai Szemlében* közölt tanulmányokban (3. modell: $\exp[B] = 0,537$).

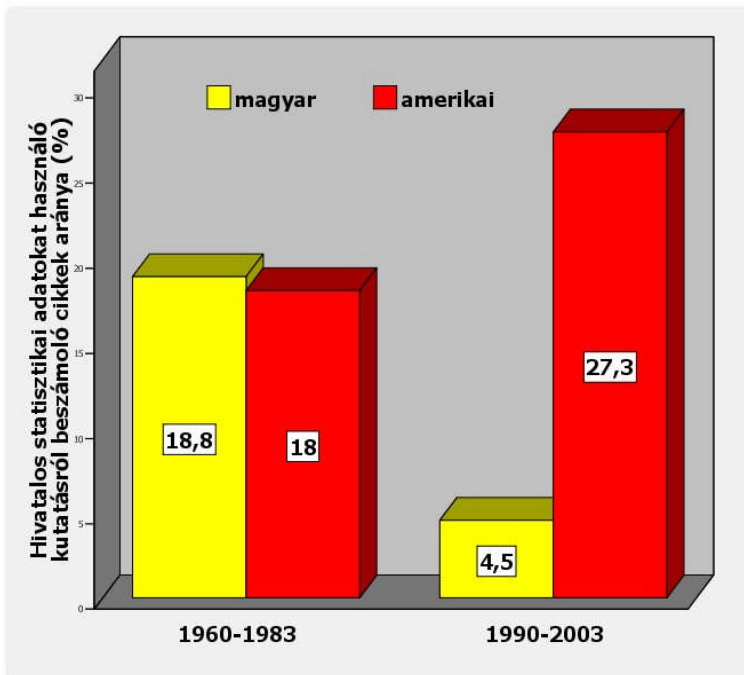
Az eddig elmondottak – mindenekelőtt az elsődleges adatgyűjtésnek, illetve a kvalitatív eljárásoknak a hazai publikációkban tapasztalt sűrű előfordulása – alapján nem meglepőek azok az eltérések, amelyek a konkrét *adatgyűjtési technikák* tekintetében mutatkoznak a magyar és az amerikai folyóiratok között. A hazai publikációkban lényegesen nagyobb az *interjúzás* módszerét alkalmazó kutatások aránya, ráadásul a különbség mértéke jelentősen nőtt az évtizedek során (3. ábra). A *hivatalos statisztikai adatokra* épülő vizsgálatok gyakorisága az első időszakban még csaknem teljesen azonos volt a magyar és az amerikai folyóiratokban, 1990 után azonban az eltérés már szembeeső: a *Szociológiai Szemlében* megjelent cikkekben negyedére *csökkent*, az amerikai folyóiratokban ezzel szemben 50%-kal *nőtt* az ilyen típusú adatforrásokat használó cikkek aránya (4. ábra). Érdekes trend figyelhető meg a *kérdőíves adatfelvételt* alkalmazó kutatások esetében is: míg az amerikai publikációkban enyhén *visszaesett*, addig a hazai tanulmányokban *mind inkább terjed* ez a fajta adatgyűjtési mód (5. ábra).

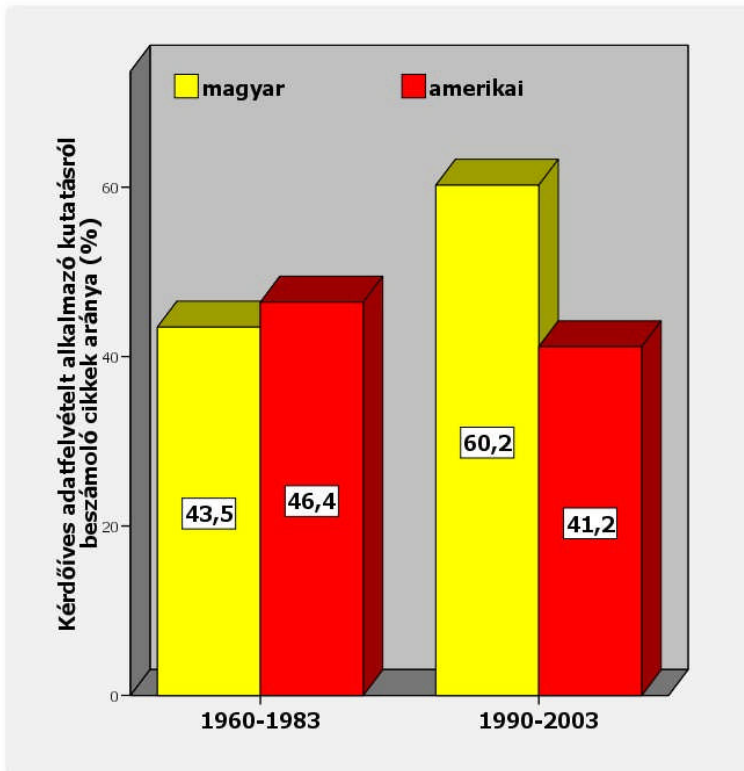
3. ábra. Interjúzást alkalmazó kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban, két időszakban (%)

Az általánosabb kutatási stratégiák és a konkrét adatgyűjtési technikák mellett vizsgáltam a *statisztikai elemzési módszerek* terén mutatkozó időbeli változásokat és országok közötti különbségeket is. Itt az egyik legfontosabb fejlemény a *kategoriális változók* kezelésében az egyszerű keresztábra-elemzés visszaszorulása, és ezzel párhuzamosan a *logisztikus regresszió térhódítása* (6. ábra). Ez a folyamat mindegyik folyóiratnál lejátszódott, bár a *Szociológiai Szemle* esetében később kezdődött, és az elterjedés mértéke is kisebb (az első periódusban még egyetlen logisztikus regressziót használó cikk sem akadt, és a második időszakban is csupán a tanulmányok 18%-a alkalmazta ezt az eljárást, szemben az amerikai folyóiratok csaknem 30%-ával). Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy – amint azt szintén a 6. ábra mutatja – a *log-lineáris elemzés* messze nem futott be olyan „karriert”, mint a logisztikus regresszió. Ez alighanem azzal is magyarázható, hogy a

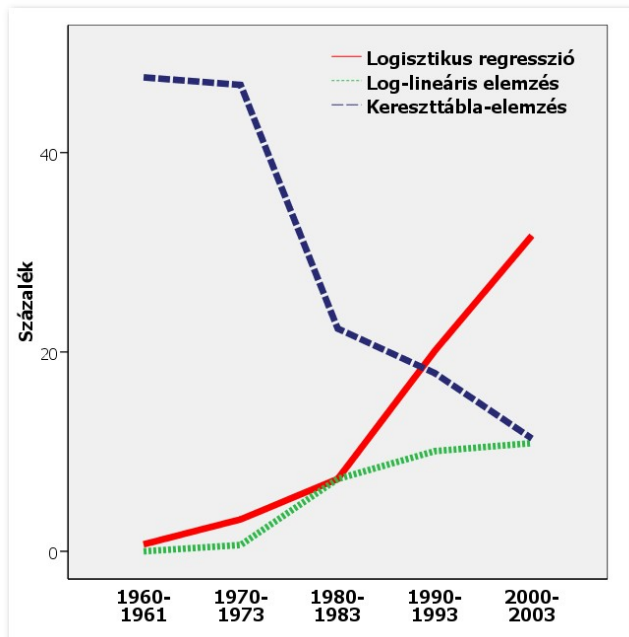
logisztikus regressziótól eltérően a log-lineáris elemzésben – a szociológus gondolkodása szempontjából eléggé szokatlan és szerencsétlen módon – lényegében nincs valódi, szubsztantív függő változó; ennek helyén a pusztán cellagyakoriság, illetve annak logaritmususa áll (Swafford, 1980: 674; Alba, 1987; Agresti & Finlay, 1997: 589, 599). Nem véletlen, hogy sokak (például Alba, 1987: 50) szerint a log-lineáris modellekben szereplő együtthatók értelmezésének leggyümölcsözőbb módja, ha a log-lineáris modellt előbb logisztikus regressziós (logit) modellé alakítjuk, ahol is a függő változó már nem a cellagyakoriság, hanem az esély logaritmususa.

4. ábra. Hivatalos statisztikai adatokat használó kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban, két időszakban (%)

5. ábra. Kérdőíves adatfelvételt alkalmazó kutatásról beszámoló cikkek aránya magyar és amerikai folyóiratokban, két időszakban (%)

6. ábra. A keresztábra-elemzést, logisztikus regressziót és log-lineáris elemzést alkalmazó publikációk arányának változása (%)

Következtetések

Az előzőekben ismertetett eredmények összességében azt jelzik, hogy az amerikai folyóiratokkal összehasonlítva *a hazai publikációkban nagyobb a viszonylag extenzív elsődleges adatgyűjtésen alapuló kutatások aránya*. Ez tetten érhető egyrészt a kvalitatív módszerek kiterjedtebb alkalmazásában (2. ábra), másrészt pedig a kvantitatív módszereken belül az interjú és kérdőíves technikák szélesebb, ugyanakkor viszont a már meglévő hivatalos statisztikai adatok szűkebb körű használatában (3., 4. és 5. ábra). És természetesen ebbe az irányba mutat a másodelemzés eleve alacsonyabb, ráadásul az évtizedek során jelentősen csökkenő aránya is (1. ábra).

Mi állhat mindennek a háttérében? Bár ennek a kérdésnek a megválaszolása nyilvánvalóan további részletes, a kutatási stratégiák mellett a kutatás intézményes, szervezeti kereteire is kiterjedő vizsgálatokat igényelne, néhány lehetséges magyarázó tényező talán már most is körvonalazható. Ezek egyike – véleményem szerint –, hogy a hazai kutatók közül viszonylag kevesen vallják magukénak azt a mindenekelőtt Karl Popper által képviselt *deduktív kutatási logikát*, amely a kutató által előzetesen megfogalmazott – egy meghatározott elméletből levezetett – várakozások tapasztalati ellenőrzésében látja az empirikus vizsgálatok szerepét. Egy előzetes elméleti keret segítségével ugyanis az elemzés hatóköre kis számú világosan körvonalazott, jól lehatárolt megfigyelésre szűkíthető; egy ilyen elméleti keret hiányában ezzel szemben minden egyformán fontos, minden egyformán vizsgálatra érdemes.

A kutatás uralkodó logikája vagy filozófiája mellett *a kutatástámogatás rendszerének* is szerepe lehet az extenzív elsődleges adatgyűjtésen alapuló kutatások elterjedtségében. A különféle pályázatok elbírálásának, finanszírozásának játékszabályai tapasztalatom szerint meglehetősen erősen *ösztönzik a kutatókat arra, hogy nagy léptékű, sokszereplős, költséges „projektekben” gondolkodjanak* – ahelyett, hogy néhány pontosan megfogalmazott kérdés megválaszolására összpontosítanák figyelmüket.

2. Kutatási stílusok és publikációs kultúrák

A szociológiai műhelyek szakmai színvonalára vonatkozó értékelések jelentős mértékben az adott műhelyhez – például tanszékhez – tartozó kutatók publikációs teljesítményén, ezen belül is a legtekintélyesebb folyóiratokban megjelent cikkek számán és idézettségén alapulnak. Mennyire tekinthető elfogulatlanok ez a gyakorlat? Mennyire mér ez a megközelítés egyforma mércével a más-más kutatási hagyományt – ma divatos kifejezéssel: más-más paradigmát – követő tudományos műhelyek esetében? A válasz erre a kérdésre alapvetően attól függ, *van-e kapcsolat e kutatási hagyományok vagy stílusok és a tudományos publikáció jellege között*. Ha nincs, akkor a folyóiratcikkeket középpontba állító értékelés kiegyensúlyozottnak mondható, amennyiben nem részesít egyetlen irányzatot sem eleve előnyben. Ha viszont van, akkor a műhelyek közötti rangsor nem csupán a teljesítményt tükrözi, hanem a publikáció jellegét, úgy is mondhatjuk: a publikációs kultúrát vagy szokásokat is (vö. Wolfe, 1990: 480).

A kutatási stílus és a publikáció formája közötti kapcsolat gondolatát Thomas Kuhn vetette fel első ízben a tudományos forradalmak szerkezetéről írott könyvében (Kuhn, 1984: 40-43). Kuhn szerint a normál tudomány kialakulásának egyik fontos kísérőjelensége a publikációk formájának megváltozása. Mint írja:

„Ha a tudós egy paradigmát magától értetődőnek tekinthet, nem kényszerül többé arra, hogy jelentősebb munkáiban megpróbálja alapjaitól újra fölépíteni tudományterületét, és igyekezzék minden egyes bevezetett fogalom alkalmazását indokolni. Mindezt most már a kézikönyvek íróira lehet bízni. Egy kézikönyv birtokában az alkotó tudós ott kezdheti el a kutatást, ahol a kézikönyv abbahagyja az elemzést. [...] Így dolgozván, a kutató közleményei lassan megváltoznak. [...] Eredményeit ... már nem olyan könyvekben foglalja össze ..., amelyek mindenkihez szólnak, aki esetleg érdeklődik tudományos témája iránt. A kutatási eredményeket rendszerint inkább rövid cikkekben közlik, amelyek csak a szakmabeliekhez szólnak, akikről föltételezhető a közös paradigma ismerete...’ (Kuhn, 1984: 40-41)

Bár Kuhn idézett gondolatai alapvetően a normál tudomány kialakulása előtti és utáni állapot különbségére vonatkoznak, érvényességük véleményem szerint kiterjeszthető a társadalomtudomány két uralkodó irányzata: a kvantitatív és a kvalitatív kutatás különbségére is. Mindaz ugyanis, amit Kuhn a normál tudományra jellemző publikációs gyakorlatról elmondott – a könyvek helyett a rövid folyóiratcikkek túlsúlya – elsősorban a kvantitatív módszereket alkalmazó kutatók és tudományos közösségek sajátja; a kvalitatív kutatási stílus hívei körében továbbra is jelentős szerepe van a könyv alakban megjelenő átfogó tanulmánynak, a monográfiának. Erre az összefüggésre egyébként már Hubert Blalock is rámutatott korábban említett tanulmányában:

„A kvantitatív adatelemzéseknek ... versenyelőnyük van a kvalitatív kutatással szemben a folyóiratokban történő megjelenés szempontjából.” (Blalock, 1989: 448)

Az általam végzett kutatás harmadik része Kuhn és Blalock iménti gondolataihoz kapcsolódva annak feltárására irányult, hogy van-e összefüggés egyfelől a szociológiai műhelyekre jellemző *kutatási stílus*, másfelől pedig a *tudományos publikáció formája* között.

A vizsgálat leírása

Míg a kutatás korábban ismertetett részében a *folyóiratcikkek*, addig ebben a részben a *szociológia tanszékek* képezték az elemzés egységét. A mintavételi keretet a Ph.D. fokozatot adó egyesült államokbeli szociológia tanszékek alkották; közülük választottam ki véletlenszerűen 54-et (ebből 39 állami, 15 pedig magánegyetemhez tartozott).

Az adatok két forrásból származtak. Az egyes tanszékekre jellemző „publikációs kultúráról” a főállású oktatók publikációs jegyzékei alapján próbáltam képet alkotni; ezeknek a publikációs jegyzékeknek a felhasználásával hoztam létre azt a változót, ami az oktatók által írt *könyveknek az összes publikáción belüli arányát* tükrözte, s amit a statisztikai elemzésben függő változóként kezeltem. (A könyvek között csak a monográfiák szerepeltek, a tankönyvek, szöveggyűjtemények nem.)

A tanszékek kutatási stílusát az American Sociological Association által kiadott *2007 Guide to Graduate Departments of Sociology* c. kiadványban közölt információkból igyekeztem megítélni. Az ebben a kiadványban szereplő adatok közül azokat használtam fel, amelyek az egyes tanszékek kiemelt szakirányaira, oktatási súlypontjaira, az adott tanszéken oktató tanárok érdeklődési körére, szakterületére, valamint az adott tanszéken született Ph.D. értekezések témájára vonatkoztak. Mindennek alapján a tanszékeket öt csoportba soroltam¹¹: az elsőbe kerültek azok, amelyek – a fenti információk alapján – egyértelműen kvantitatív irányultságúak voltak; a másodikba azok, amelyek nem egyértelműen ugyan, de összességében mégis inkább kvantitatív jellegűnek minősültek; a harmadikba azok, amelyekben nagyjából egyforma arányban volt jelen a kvantitatív és a kvalitatív kutatási stílus; a negyedikbe azok, amelyek megint csak nem egyértelműen, de egészében véve mégis inkább kvalitatívnek bizonyultak; és végül az ötödikbe azok, amelyeket egyértelműen kvalitatívnek ítéltam. Az öt csoport jellemzésére, a köztük lévő különbségek érzékeltetésére a 9. táblázatban feltüntettem az egyes csoportokba tartozó tanszékek oktatóinak a szakterületeit. Látható, hogy például az egyértelműen kvantitatív tanszékek tanárai közül lényegesen többen jelölték meg szakterületükként az olyan „kemény” tudományágakat, mint amilyen a statisztika vagy a demográfia.

9. táblázat. Az oktatók szakterületei az egyes kutatási stílus-csoportokban

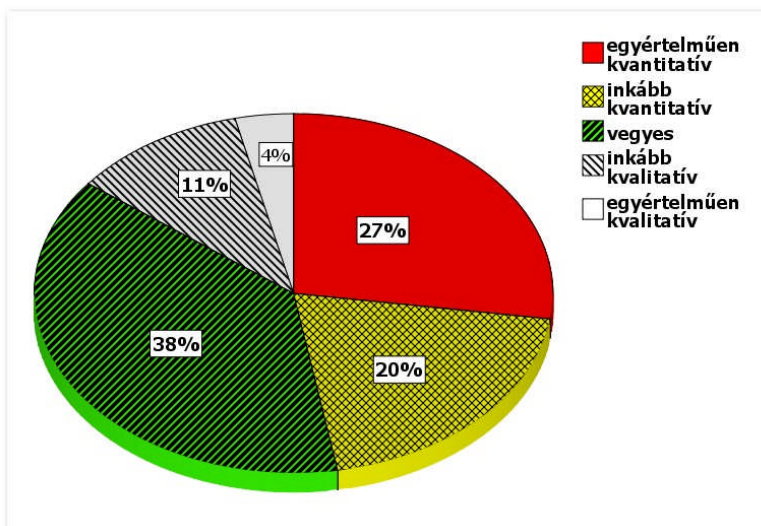
Kutatási stílus	Átlagosan hány főállású tanár szakterületei között szerepel a			
	Quantitative methodology	Qualitative methodology	Statistics	Demography
Egyértelműen kvantitatív	3,73	0,47	0,47	3,20
Inkább kvantitatív	2,18	0,64	0,45	1,64
Vegyes	1,71	1,76	0,29	1,19
Inkább kvalitatív	1,33	2,00	0,17	0,83
Egyértelműen kvalitatív	0,50	2,50	0,00	0,00
Összesen	2,27	1,24	0,35	1,75
Szignifikanciaszint	p < 0,005	p < 0,005	n.s.	p < 0,1

¹¹ Ezt a besorolást egymástól függetlenül többen is elvégeztük, s az esetek zömében azonos eredményre jutottunk. Ahol ellentmondás volt, ott közös egyeztetéssel hoztuk meg a végső döntést. A munkának ebben a szakaszában Bander Katalin, Hegedűs Rita, Kónya Hanna, Rab Árpád és Simon Boglárka voltak segítségemre, amit ezúton is szeretnék nekik megköszönni.

Eredmények

A vizsgált tanszékek kutatási stílus szerinti megoszlását a 7. ábra mutatja. Látható, hogy az intézmények csaknem fele (47%-a) kvantitatív irányultságú, s mindössze 15% képviseli a kvalitatív kutatási hagyományt. A két kutatási stílus arányát tekintve jelentős eltérések vannak egyrészt az állami és a magánegyetemek, másrészt pedig az egyes régiók között. Az állami egyetemekhez tartozó tanszékek között lényegesen magasabb (51%) a kvantitatív szemléletű szociológiai műhelyek aránya, mint a magánegyetemekhez tartozók között (33%).¹² Ugyanígy, az északi középső régió – például Wisconsin és Michigan állam – egyetemein működő tanszékek között 56% a kvantitatív csoportba sorolható aránya, szemben az északkeleti régióval – benne olyan államokkal, mint Massachusetts és Connecticut –, ahol ez az érték mindössze 23%. (Ebben persze nyilván szerepe van annak is, hogy az utóbbi régióban több a magánegyetem; a két tényező hatásának szétválasztását a viszonylag alacsony esetszám sajnos nem teszi lehetővé.)

7. ábra. A vizsgált tanszékek megoszlása kutatási stílus szerint (%)

A vizsgálat központi kérdésfeltevése – a kutatási stílus és a publikációs kultúra közötti összefüggés – szempontjából legfontosabb eredményt a 10. táblázat tartalmazza. Ebből látható, hogy – az előzetes várakozással összhangban – az egyértelműen kvantitatív tanszékektől az egyértelműen kvalitatívok felé haladva a könyveknek az összes publikáción belüli aránya folyamatosan növekszik, s ez a tendencia statisztikailag is szignifikáns. A különböző kutatási stílusokhoz tehát – úgy tűnik – valóban különböző publikációs kultúrák kapcsolódnak: a kvantitatív stílushoz a cikk, a kvalitatívhoz pedig a könyv.

Következtetések

A publikációs kultúrák kérdését a korábbi tudományszociológiai szakirodalom jórészt a természettudományok és a társadalomtudományok szembeállítására szűkítve tárgyalta, kimutatva, hogy az előbbiben a cikkek, az utóbbiban viszont a könyvek a meghatározó közlési formák (pl. Neumann, 1977). Az itt bemutatott eredmények azonban azt sugallják, hogy ez a kettősség magán a

¹² Az egyetem típusa (állami vagy magán) és a kutatás stílusa (kvantitatív, vegyes, kvalitatív) közötti kapcsolat statisztikailag szignifikáns: Pearson-féle $\chi^2 = 10,444$; szabadságfok = 2; $p < 0,01$.

társadalomtudományon belül is megfigyelhető: a szociológiában uralkodó különböző kutatási stílusok más-más publikációs módokat részesítenek előnyben.

Mi következik ebből? Mivel a szakmai teljesítmény értékelése igen sokszor döntően a vezető folyóiratokban közölt tanulmányok mennyiségén alapul, illetve az értékeléshez általában használt tudományometriai adatforrások – mint amilyen például a Science Citation Index – alapvetően a folyóiratokra koncentrálnak, a figyelembe vett publikációs csatornáknak ez a fajta leszűkítése egyszersmind a *kutatási stílusok közötti szelekciót* is jelent. Ráadásul ez a probléma kétszeresen is fölmerül: egyrészt maguknak a publikációknak, másrészt pedig az azokra történő *hivatkozásoknak* a tekintetében. Mert nem csupán arról van szó, hogy folyóiratokban közölt tanulmányoknak nagyobb a súlya és a „láthatósága”, hanem arról is, hogy ugyanígy nagyobb a „láthatósága” a folyóiratokban megjelenő hivatkozásoknak is. Amint azt Blaise Cronin és munkatársai megállapítják a különböző közlési formákat összehasonlító cikkükben, „a gyakran idézett szerzőknek, meglehetősen, két külön csoportja van: a könyvekben gyakran idézettek és a folyóiratokban gyakran idézettek” (Cronin, 1997: 269). És valóban, míg például Anthony Giddens a folyóirat-hivatkozások alapján ítélve a 4. legidézettebb szerző, a könyv-hivatkozások alapján csupán a 18-19. helyen áll. Ugyanígy, míg Sigmund Freud a könyvhivatkozásokat tekintve 4., a folyóirat-hivatkozásokat nézve mindössze a 16.

10. táblázat. A könyveknek az összes publikáción belüli átlagos aránya a tanszék kutatási stílusa szerint (%)

<i>Tanszék kutatási stílusa</i>	<i>Könyvek átlagos aránya (%)</i>
egyértelműen kvantitatív	5,84
inkább kvantitatív	7,04
vegyes	10,52
inkább kvalitatív	13,83
egyértelműen kvalitatív	21,02
Összesen	9,33

$F = 3,305$; szabadságfok = 4; $p < 0,05$

A kutatási stílus és a publikációs kultúra közötti kapcsolat feltárása mellett a vizsgálat fontos eredménye önmagában annak kimutatása is, hogy *a különböző szociológiai műhelyekre különböző kutatási stílus jellemző*, vagyis, hogy – az anekdotikus hétköznapi tapasztalatokkal összhangban – valóban vannak hagyományosan „kvantitatív tanszékek” és „kvalitatív tanszékek”. Bár ezen a téren már korábban is folytak kutatások (pl. Wolfe, 1990), ezek egyrészt rendszerint meglehetősen kis mintán alapultak, másrészt pedig gyakran a körkörös érvelés csapdájába esve magukkal a publikációkkal – azok fajtájával – igyekeztek megragadni az egyes intézmények kvantitatív vagy kvalitatív jellegét. Az általam végzett vizsgálat ezzel szemben a publikációk típusától *empirikusan független* módon igyekezett megállapítani a tanszékek uralkodó kutatási stílusát.

A tanszékekre jellemző kutatási stílussal kapcsolatban érdekes lenne annak megvizsgálása, hogy ez a kutatási stílus – mintegy az intézmény „szellemi klímája” – miként befolyásolja az ott dolgozók munkáját, mindenekelőtt módszerválasztását. Éppen ezért a most lezárult kutatás folytatásaként a jövőben szeretném összekapcsolni egymással az elemzés két, ebben a vizsgálatban még külön kezelt szintjét: a folyóiratcikkeket és a tanszékeket.

Hivatkozások

- Agresti, A. & Finlay, B. (1997). *Statistical methods for the social sciences*. 3rd edition. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Alba, R. D. (1987). Interpreting the parameters of log-linear models. *Sociological Methods & Research*, 16: 45-77.
- Blalock. H.M. (1989). The real and unrealized contributions of quantitative sociology. *American Sociological Review*, 54: 447-460.
- Bródy, A. (1983). *Lassuló idő*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Clemens, E.S. et al. (1995). Careers in print: books, journals, and scholarly reputations. *American Journal of Sociology*, 101: 433-494.
- Cronin, B., Snyder, H., & Atkins, H. (1997). Comparative citation rankings of authors in monographic and journal literature: a study of sociology. *Journal of Documentation*, 53: 263-273.
- Duncan, G. Kalton, G. (1987). Issues in the design and analysis of surveys across time *International Statistical Review*, 55: 97-117.
- Chalmers, I. et al. (2002). A brief history of research synthesis. *Evaluation & the Health Professions*, 25: 12-37.
- Glass, G. (1976). Primary secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5: 3-8.
- Hyman, H.H. (1972). *Secondary analysis of sample surveys: Principles, procedures, and potentialities*. New York, etc.: Wiley.
- Kuhn, T. (1984). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat.
- Merton, R.K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159: 56-63.
- Neumann, Y. (1977). Standards of research publication: Differences between the physical sciences and the social sciences. *Research in Higher Education*, 7: 355-367.
- Reed, J.S. (1975). Needles in haystacks: studying "rare" populations by secondary analysis of national sample surveys. *Public Opinion Quarterly*, 39: 514-522.
- Rosenthal, R. (1984). *Meta-analytic procedures for social research*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Swafford, M. (1980). Three parametric techniques for contingency table analysis: a nontechnical commentary. *American Sociological Review*, 45: 664-690.
- Wolfe, A. (1990). Books vs. Articles: two ways of publishing sociology. *Sociological Forum*, 5: 477-489.